

Agnieszka Pawłowska-Kubik

ORCID: 0000-0002-7379-8645
Gdański Uniwersytet Medyczny

Mikołaj Zebrzydowski (1553–1620) jako epistolograf

**Mikołaj Zebrzydowski (1553–1620)
as an Epistolographer**

Abstrakt

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie postaci Mikołaja Zebrzydowskiego jako epistologa. Analizie poddano listy Zebrzydowskiego zarówno niepublikowane, znajdujące się w krajowych bibliotekach i archiwach, jak również wydane drukiem. Przebadana korespondencja pochodzi z lat 1581–1615. Omówiono problematykę poruszaną w listach (zarówno informacje przekazywane bezpośrednio, jak i te ukryte w „warstwie głębokiej” tekstu), relacje z adresatami listów, język oraz styl epistoł. Tematyka korespondencji prowadzonej przez Mikołaja Zebrzydowskiego jest ściśle powiązana z jego publiczną działalnością. Jak dotąd nie udało odnaleźć się listów wojewody, które były kierowane do członków najbliższej rodziny bądź miały wyłącznie prywatny charakter. Większość listów napisanych przez Zebrzydowskiego cechuje oględność, skupienie się na konkretnie i brak rozwlekłości, co zdaje się korespondować ze skrytą i pragmatyczną naturą nadawcy. Już w korespondencji przedrokoszowej odnaleźć można ślady kontestacji poczynań Zygmunta III, które – rzecz jasna – przybrały na sile w latach 1606–1609. Na szczególną uwagę zasługują listy kierowane do zbiorowego adresata. W odróżnieniu od epistoł przeznaczonych do pojedynczych odbiorców, w korespondencji zwróconej do szerszej publiki

wojewoda wspomina o swoich uczuciach, często odwołuje się do autorytetów, stara się poruszyć emocje czytelników, stylizuje swoje zachowanie, manipuluje faktami. By wzmocnić siłę wypowiedzi, chętnie korzysta z amplifikacji, jednego z podstawowych narzędzi w retoryce. Uznać należy, że ten typ korespondencji był jednym z ważniejszych narzędzi propagandowych stosowanych przez wojewodę.

Słowa kluczowe: Mikołaj Zebrzydowski, epistolografia staropolska, głęboka warstwa listu, kreacja w korespondencji, propaganda

Abstract

The aim of article is to present Mikołaj Zebrzydowski as an epistolographer. For this purpose there have been analyzed both his unpublished letters (housed in national libraries and archives) and the published ones. The examined correspondence comes from the years 1581–1615. The article discusses the themes covered explicitly and implicitly (deep meaning layer) in the letters, the relations with the addressees, the language and the style. The subjects of correspondence conducted by Mikołaj Zebrzydowski are strictly related to his public activity. So far, no letters of the voivode that were addressed to the members of the immediate family or were exclusively private in nature have been found. Most of the letters written by Zebrzydowski are concise, cautious and focused on specifics, which seems to correspond to the secretive and pragmatic nature of the sender. There are already in the correspondence some traces of contesting the actions of Sigismund III before the Sandomierz sedition, which, of course, increase in the years 1606–1609. Letters addressed to a collective addressee deserve special attention. Unlike the ones intended for individual recipients, in the correspondence addressed to the wider public, the voivode expresses his feelings, often refers to authorities, tries to play with the emotions of readers, stylises his behavior and manipulates facts. To strengthen the power of expression he willingly uses amplification, one of the basic rhetorical devices. It should be considered that this type of correspondence was one of the most important propaganda tools used by the voivode.

Keywords: Mikołaj Zebrzydowski, old Polish epistolography, deep meaning of letter, creation in correspondence, propaganda

Mikołaj Zebrzydowski był niewątpliwie jedną z najważniejszych postaci sceny politycznej w czasie panowania Zygmunta III Wazy. Błyskotliwa kariera, a następnie czynna opozycja wojewody krakowskiego przeciwko władcy, która swoje apogeum osiągnęła w czasie rokoszu sandomierskiego (1606–1609), jest dzisiaj, dzięki badaniom historyków,

dość dobrze znana¹. Nie oznacza to jednak, że o Zebrzydowskim wiemy już wszystko – z pewnością dalsze analizy różnych form jego aktywności są potrzebne. Niniejszy artykuł jest próbą bliższego przyjrzenia się epistolograficznej działalności wojewody krakowskiego. Korespondencja była jednym z najpopularniejszych typów piśmiennictwa dawnej Rzeczypospolitej. Jej podstawowe zastosowanie w pracy historyka wiąże się z rekonstrukcją wydarzeń i faktów oraz wzajemnych powiązań i zależności między nadawcą a adresatem² (z oczywistym zastrzeżeniem dotyczącym konwencji pisania listów i związanych z nią ograniczeń, np. nieprzekazywaniu w drodze pisemnej szczególnie ważnych informacji). Nie mniej ważne są jednak informacje, które często wydobyć można z „warstwy głębokiej” listów, dane niebezpośrednio, którymi nadawca dzielił się z odbiorcą często nieświadomie³. Mogą one dotyczyć

- 1 Z ważniejszych prac dotyczących Mikołaja Zebrzydowskiego wymienić należy: Jarema Maciszewski, *Wojna domowa w Polsce (1606–1609). Studium z dziejów walki przeciw kontrreformacji*, cz. 1: *Od Stężycy do Janowca* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1960), *passim*; Jan Rys, „Związki Mikołaja Zebrzydowskiego (1553–1620) z Krakowem”, *Studia Historyczne*, R. 29 (1986), z. 2: 181–193; Piotr Guzowski, „Bernard Maciejowski i Mikołaj Zebrzydowski – biografie (prawie równoległe)”, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVII wieku*, red. Jerzy Urwanowicz (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003), 71–93; Augustyn Ormanty, *Wybrane epizody z życia i działalności Mikołaja Zebrzydowskiego (1553–1620)* (Kraków: Wydawnictwo Calvarianum, 2003), *passim*; Elżbieta Elena Wróbel, „Bractwo pana wojewody”, *Folia Historica Cracoviensia* 12 (2006): 151–164; Janusz Byliński, „Mikołaj Zebrzydowski, zasłużony rotmistrz królewski – niefortunny wódz rokосу 1606–1608”, w: *Historia testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, nuntia vetustatis. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Włodzimierzowi Kaczorowskiemu*, red. Ewa Kozerska, Marek Maciejewski i Piotr Stec (Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2015), 291–348; Agnieszka Pawłowska-Kubik, *Rokosz sandomierski 1606–1609. Rzeczpospolita na politycznym rozdrożu* (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2019), *passim*; Tomasz Graff, Bartłomiej Wołyniec, Elżbieta Elena Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski 1553–1620. Szkic biograficzny* (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2020), *passim*; Mirosław Płonka, „Przedstawienie Mikołaja Zebrzydowskiego w literaturze pięknej i sztukach plastycznych”, *Folia Historica Cracoviensia* 26/2 (2020): 39–68.
- 2 O takim zastosowaniu m.in.: Wojciech Tygielski, „Epistolografia staropolska jako źródło do badania mechanizmów politycznych”, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 33 (1988): 63–79.
- 3 Warto zaznaczyć w tym miejscu złożoność wyzwania, przed jakim staje badacz analizujący typ źródła, jakim jest epistolografia. Jak słusznie skonstatowała Anita Catek: „treść, obejmująca zarówno informacje przekazywane bezpośrednio przez podmiot, jak i ukryte w «warstwie głębokiej» tekstu, każdorazowo stanowi dla interpretatora wielkie wyzwanie ze względu na komunikacyjną złożoność przekazu jako wypowiedzi podmiotowej oraz na jego szeroki kontekst przedmiotowy (historyczno-społeczny, biograficzny, genologiczny, estetyczny i intertekstualny, kształtujący recepcję osoby i dzieła, wreszcie – literacki; wyliczenie to nie wyczerpuje oczywiście możliwych pól odniesienia). Ze względu na swój niejednoznaczny status prowokuje do stawiania trudnych pytań (dotyczących natury tekstu epistolarnego, możliwości i granic jego

choćby funkcjonowania piszącego w zastanej rzeczywistości czy mentalności nadawcy i cech jego osobowości. Istotnym polem badawczym jest konfrontacja zawartych w korespondencji deklaracji z rzeczywistym postępowaniem adresata. Na szczególną uwagę zasługuje także warstwa językowa listów, która nie tylko pozwala badać polszczyznę konkretnego okresu, ale także daje wgląd w mechanizmy kreacji, które w korespondencji stosował nadawca.

Spuścizna epistolograficzna Zebrzydowskiego nie tworzy jednolitego zasobu, jest rozproszona w różnych bibliotekach i archiwach. Podstawą przeprowadzonej analizy są listy napisane przez Zebrzydowskiego i kierowane do niego, a zgromadzone w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie⁴, Bibliotece Narodowej w Warszawie⁵, Archiwum Narodowym w Krakowie⁶, Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie⁷, Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie⁸, Bibliotece Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie⁹, Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk w Kórniku¹⁰, Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu¹¹, Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu¹², oraz te epistoły, które zostały wydane drukiem¹³.

rozumienia oraz poznawania, adekwatnych metod badawczych, trafnych teorii wyjaśniających, które mogą stanowić zaplecze stawianych hipotez), zmusza też do praktycznego rozstrzygnięcia nietrywialnych dylematów (choćby natury etycznej)”, Anita Całek, *Nowa teoria listu* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2019), 10.

- 4 Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Zbiór Branickich z Sucheja (dalej: Sucha), sygn. 148/172; Archiwum Radziwiłłów (dalej: AR), dz. II, ks. 7; dz. V, sygn. 18670, 18671, 18672; Archiwum Zamojskich (dalej: AZ), sygn. 632, 635, 637, 708, 712, 716, 752; Extranea Polen, sygn. 104 (zbiór z Riksarkivet Stockholm dostępny na mikrofilmach w AGAD-zie).
- 5 Biblioteka Narodowa w Warszawie (dalej: BN), sygn. 3087.
- 6 Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: AN w Krakowie), sygn. 29/637/0/-/2881 (dawna sygnatura ASang teka 543/19); Księgi grodzkie krakowskie (dalej: GK), sygn. 29/5/0/2/681, sygn. 29/5/0/2/682, sygn. 29/5/0/2/683, sygn. 29/5/0/2/685.
- 7 Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie (dalej: BCzart.), sygn. 103, sygn. 337, sygn. 341, sygn. 1577, sygn. 1621, sygn. 2723, sygn. 2724.
- 8 Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (dalej: BJ), sygn. 999.
- 9 Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (dalej: BPAU/PAN w Krakowie), sygn. 399, sygn. 1048, sygn. 1910, sygn. 2255, sygn. 8410.
- 10 Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku (dalej: BPAN w Kórniku), sygn. 289, sygn. 293, sygn. 1069, sygn. 1403, sygn. 1539.
- 11 Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: BOssol.), sygn. 314, sygn. 6603.
- 12 Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu (dalej: BRacz.), sygn. 33.
- 13 *Pisma Stanisława Żółkiewskiego kanclerza koronnego i hetmana: z jego popiersiem*, wyd. August Bielowski (Lwów: Drukarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich,

Zauważalną kwestią jest nadreprezentacja kopii korespondencji wojewody krakowskiego z czasu rokoszu – w zasadzie w każdym zespole akt rokoszowych pojawiają się kopie tych samych listów Zebrzydowskiego lub epistoł kierowanych do niego. Wynotowanie wszystkich sygnatur zbiorów, w których się znajdują, byłoby w kontekście podjętego tematu zadaniem bezcelowym. W analizach nie ujęto uniwersałów wydawanych przez Zebrzydowskiego do szlachty, wynikających z pełnionych obowiązków i mających powtarzalny charakter (naznaczających termin elekcji sędziego ziemskiego), ale odnotowano jedną z odezów, która pomimo formalnego przyporządkowania do kategorii uniwersałów wyróżnia się budową i treścią¹⁴, co zdecydowanie zbliża ją do listu otwartego skierowanego do zbiorowego odbiorcy. Przebadane na potrzeby artykułu jednostki archiwalne i wydawnictwa z pewnością nie obejmują całości korespondencji Zebrzydowskiego. Niewątpliwie jakaś jej część znajduje się za granicą, w szczególności w Archivio Segreto Vaticano. Wyniki dalszych kwerend (w tym zagranicznych) z pewnością zaważyłyby na zmianie niniejszych analiz pod kątem ilościowym czy poszerzyłyby krąg korespondencyjny wojewody krakowskiego, ale jest mało prawdopodobne, że istotnie wpłynęłyby na wnioski ogólne zawarte w niniejszym artykule.

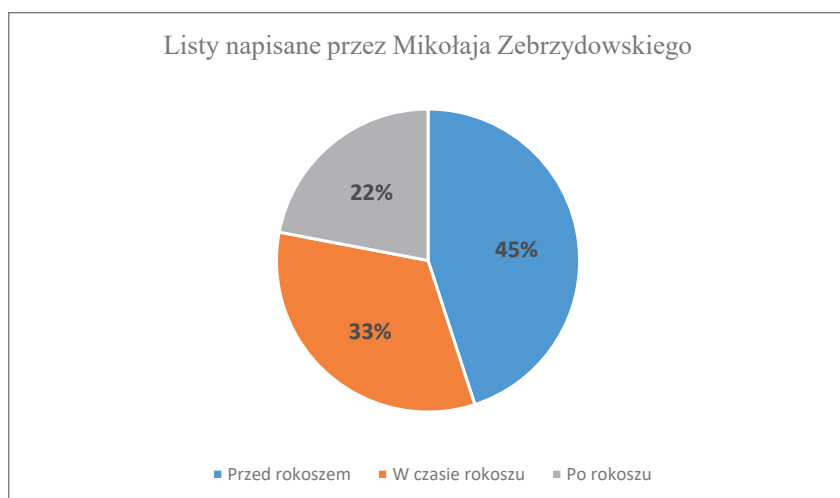
nakładem Wojciecha Manieckiego, 1861); *Rokosz Zebrzydowskiego. Materiały historyczne poprzedzone przedmową i rozprawą pod tytułem Konfederacja i rokosz w dawnym prawie państwowym polskim*, wyd. Alexander Rembowski (Warszawa: Świdzińscy, 1893); *Archiwum Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego* (dalej: *AJZ*), t. 2: 1580–1582, wyd. Józef Siemieński (Warszawa: Druk Piotra Laskauera i S-ki, nakładem Maurycygo Zamoyskiego, 1909); t. 3: 1582–1584, wyd. Józef Siemieński (Warszawa: Druk F. Wyszynskiego i S-ki, nakładem Maurycygo Zamoyskiego, 1913); t. 4: 1585–1588, wyd. Kazimierz Lepszy (Kraków: nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1948); *Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego 1606–1608*, wyd. Jan Czubek, t. 2: *Proza* (Kraków: nakł. Akademii Umiejętności, 1918); *akta sejmikowe województwa krakowskiego* (dalej: *ASWK*), t. 1: 1572–1620, wyd. Stanisław Kutrzeba (Kraków: nakł. Polskiej Akademii Umiejętności, 1932); *akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego* (dalej: *ASWPK*), t. I: 1572–1632, cz. 1: 1572–1616, wyd. Włodzimierz Dworzaczek (Poznań: PWN, 1957); *akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632* (dalej: *ASWL*), oprac. Henryk Gmitrek (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2016); *akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572–1655* (dalej: *ASWB*), wyd. Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020).

14 M. Zebrzydowski do szlachty krakowskiej, Kraków 10 VI 1611, AN Kraków, GK, sygn. 29/5/0/2/681, 840–842.

Zakres czasowy

Poddana analizie korespondencja pochodzi z lat 1581–1615, dotyczy więc ponad połowy (34 lata z 67) życia Zebrzydowskiego i przypada na jego najaktywniejszy czas. Z odnotowanych 126 listów napisanych przez wojewodę 57 (ok. 45%) pochodzi sprzed rokосу sandomierskiego, 42 (ok. 33%) powstały w czasie rokосу, a 27 (ok. 22%) po rokосу.

Wykres 1

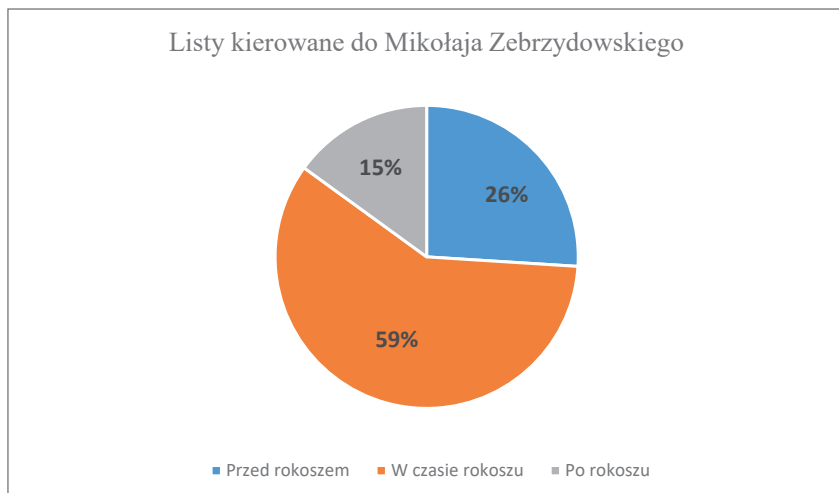

Opracowanie własne na podstawie Aneksu 1

Przedstawione dane dobrze egzemplifikują wspomnianą wcześniej nadreprezentację listów z czasu wojny domowej 1606–1609. Z okresu trzech tylko lat pochodzi aż 33% odnotowanych epistoł Zebrzydowskiego. Zauważyć należy, że aktywność epistolarna Zebrzydowskiego po rokосу zmniejszyła się, co koresponduje także ze spadkiem jego politycznej aktywności (nie zanikiem, ale jej ograniczeniem).

Listów, których adresatem był Zebrzydowski, udało odnaleźć się tylko 54, co stanowi mniej niż połowę odnotowanych epistoł autorstwa wojewody.

Wykres 2

Opracowanie własne na podstawie Aneksu 2

Jak wskazuje wykres, najwięcej zachowanych listów napisanych do wojewody krakowskiego pochodzi z czasów rokoszu. Natomiast oczywiste jest, że korespondencji kierowanej do Zebrzydowskiego zarówno przed wojną domową, jak i po niej było z pewnością wiele więcej. Spora część epistoł, których odbiorcą był wojewoda, to kopie. Ponieważ w kopiariuszach odnotowywano przede wszystkim to, co uznawano za najbardziej interesujące, stąd nie powinno dziwić, że do naszych czasów dotrwały przede wszystkim wielokrotnie odpisywane kopie korespondencji rokoszowej. Konstatacja ta dotyczy zarówno listów, których nadawcą był Zebrzydowski, jak i tych, gdzie wojewoda występuje jako odbiorca.

Krąg korespondencyjny

Krąg korespondencyjny Mikołaja Zebrzydowskiego obejmował przede wszystkim czołowych przedstawicieli życia publicznego w Rzeczypospolitej. Zachowana korespondencja dość dobrze odzwierciedla przynależność Zebrzydowskiego do danego stronnictwa i jego polityczne sympatie. Niejako symbolem politycznych wyborów i powiązań jest fakt, że pierwszy z zarejestrowanych listów skierowany był do protektora Mikołaja Zebrzydowskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego Jana Zamoyskiego, natomiast jeden z ostatnich napisany został do syna

tegoż, Tomasza, którego opiekunem, wedle testamentu hetmana, był właśnie m.in. Zebrzydowski¹⁵. Listy przedrokoszowe kierowane były przede wszystkim do wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, z którym Zebrzydowski zetknął się w czasie wojen z Moskwą, i Jana Zamoyskiego, za przyczyną którego wcześniej znalazł się na dworze królewskim¹⁶. Jan Zamoyski był przy tym, w świetle korespondencji Zebrzydowskiego, nie tylko politycznym mentorem i protektorem, ale także człowiekiem, na którego zdaniu i opinii wojewoda szczególnie polegał¹⁷. Z czasu rokoszu na szczególną uwagę zasługuje korespondencja wojewody krakowskiego kierowana do podczaszego litewskiego Janusza Radziwiłła. W okresie schyłkowym ruchu to m.in. listy pisane przez Zebrzydowskiego pozwalają szerzej zanalizować stosunki obu przywódców i dekompozycję obozu rokoszowego¹⁸.

Do tej pory nie udało się natomiast odnaleźć listów kierowanych przez wojewodę do członków rodziny czy takich, których charakter określibyśmy jako wyłącznie prywatny (nie wiadomo, czy zaginęły, czy też do tej pory nie udało się do nich dotrzeć badaczom). Warto dodać, że brak zachowanych listów (czy to oryginałów, czy kopii) kierowanych do rodziny przez osobę piastującą wysoki urząd państwowy nie jest sytuacją typową, zważywszy choćby na fakt, że zachowała się korespondencja prowadzona przez Jana Zamoyskiego, Lwa Sapiechę czy Jana Karola Chodkiewicza z członkami najbliższej rodziny¹⁹. Należy zatem stwierdzić, że całość znanej korespondencji Zebrzydowskiego ma charakter wyłącznie publiczny, a jej prowadzenie wynikało bądź z pełnionych funkcji, bądź podejmowanych aktywności tudzież z bieżącej sytuacji politycznej.

15 M. Zebrzydowski do J. Zamoyskiego, Jam Zapolski 30 XII 1581, w: *AJZ*, t. II, 199–200; M. Zebrzydowski do T. Zamoyskiego, 15 V 1615, AGAD, AZ, sygn. 752, 101–102.

16 Byliński, „Mikołaj Zebrzydowski”, 291–292, 295–296.

17 Przykładowo Zebrzydowski radził się Zamoyskiego w sprawie wysłania dzieci do Paryża, list konkludując słowami: „podług zdania jednak i wolej WMMMP ja postępować chcę”; M. Zebrzydowski do J. Zamoyskiego, Pacanów 1598?, AGAD, AZ, sygn. 708, 21.

18 Agnieszka Pawłowska-Kubik, „Pragmatyzm czy zdrada? Relacje pomiędzy przywódcami rokoszu sandomierskiego, Mikołajem Zebrzydowskim i Januszem Radziwiłłem, po klęsce pod Guzowem”, *Studia Historica Gedanensia* 12 (2021): 132–157.

19 Por. tylko wydane drukiem zbiory korespondencji, bez wyszczególniania archiwaliów: *AJZ*, t. 1: 1553–1579, wyd. Wacław Sobieski (Warszawa: Druk Piotra Laskauera i S-ki, nakładem Maurycego Zamoyskiego, 1904), t. 2, t. 3; *Archiwum domu Sapiechów*, t. 1: *Listy z lat 1575–1606*, oprac. Antoni Prochaska (Lwów: nakładem rodziny, z Drukarni Zakładu Narodowego im. Ossolińskich pod zarządem Juliusza Birkenmaiera, 1892); *Korespondencje Jana Karola Chodkiewicza*, wyd. Władysław Chomętowski (Warszawa: nakładem Świdzińskich, w Drukarni Jana Jaworskiego, 1875).

Problematyka

Tematyka korespondencji prowadzonej przez Mikołaja Zebrzydowskiego jest ściśle powiązana z jej publicznym charakterem. Odnajdziemy w niej więc świadectwa ważnych politycznie wydarzeń (wojny Batorego i Zygmunta III z Moskwą, bezkrólewie po śmierci Stefana Batorego, pojmanie arcyksięcia Maksymiliana po bitwie pod Byczyną, rokosz sandomierski, zagrożenie południowych granic Rzeczypospolitej ze strony Gabriela Batorego), krótkie informacje dotyczące bieżących spraw (np. przyjazd posła hiszpańskiego na chrzciny królewskiej córki, rozdwojenie sejmiku, wybór marszałka poselskiego, rozejście się sejmu bez uchwalenia konstytucji), prośby o wynagrodzenie dla osób zasłużonych, pochwały pewnych przedsięwzięć i działań (np. chęci dania przez Tomasa Zamoyskiego jałmużny dla szczebrzeszyńskich zakonników) czy ogólne oznajmienia o gotowości do służby i współpracy (kierowane np. do Wawrzyńca Gembickiego, Janusza Radziwiłła, Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”). Mało znajdziemy w korespondencji informacji o samym nadawcy, o tym, co myśli, czuje, co się z nim dzieje (wzmianki, w których Zebrzydowski pisał, że dokuczają mu kamienie, czy wyrażał chęć wyprawienia dzieci do Paryża, były czymś niecodziennym²⁰). Niemniej, analizując korespondencję wojewody krakowskiego, starałam się zwrócić uwagę przede wszystkim na te listy, które pozwalają nam powiedzieć coś więcej o jego charakterze i poglądach.

W prowadzonej korespondencji dotyczącej bieżących wydarzeń politycznych, które wymagały dość jasnego zdeklarowania się, Zebrzydowski z pewnością nie miał tendencji do przedwczesnego „odkrywania kart” – zdradzania się ze swoim stanowiskiem czy deklaracjami odnośnie do kroków, jakie zamierzał podjąć. Przed sejmem elekcyjnym w 1587 roku, pisząc do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, oznajmił, że na elekcję wybiera się z „wolną myślą”²¹, choć przecież należał do obozu Jana Zamoyskiego, ściśle współpracował z hetmanem i uchodził za zwolennika kandydatury królewicza szwedzkiego. Podobnie w zaostrzającej się sytuacji politycznej w 1591 roku, w momencie m.in. pojawiania się pierwszych oskarżeń wobec Zygmunta III „o praktyki”, Zebrzydowski wypowiadał się wymijająco i niejednoznacznie: „jedni tu nas trwożą i jakiejśi odmiany, praktyk bać się każą, drudzy zaś nie każą wierzyć [...]”,

20 M. Zebrzydowski do J. Zamoyskiego, Kraków 31 XII 1597, AGAD, AZ, sygn. 708, 19–20; M. Zebrzydowski do J. Zamoyskiego, Pacanów 1598?, AGAD, AZ, sygn. 708, 21–22.

21 M. Zebrzydowski do K. Radziwiłła „Pioruna”, Kraków 1 IV 1587, AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 11.

nawet się gniewają, kiedy się o tym mówi. Otóż nie wiem, komu wierzyć [wyr. – aut.]²². Kuriozalna to wypowiedź, zważywszy, że jej autorem był człowiek przyczyniający się do szerszenia zarzutów przeciwko władcy, a także uczestnik późniejszych zjazdów, przemawiający na tychże w opozycyjnym wobec Zygmunta III tonie. Widoczne w epistołach kunktatorstwo Zebrzydowskiego, próba pokazania siebie w momencie politycznych napięć jako „człowieka środka” była typowym dla niego asekuranctwem, zauważalnym także w czasie rokосу.

Sporadycznie w przed- i porokosowej korespondencji odnaleźć można ślady kontestacji poczynań władcy. Czasem wyrażone niezadowolenie dotyczy spraw błahych (problem rozdzielenia gospód przed sejmem²³), innym razem poważniejszych. Przykładem tych drugich jest list Zebrzydowskiego do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, w którym informując wojewodę wileńskiego, że sprawa, w której posyłał, jak dotąd nie została przedstawiona senatorom, skwitował: „aleć i nasze własne koronne sprawy rzadko które bywają nam wiadome [wyr. – aut.], choć o drugich jako i niektórych przedsięwzięciach głośno i dokładnie tu na mieście bywa mawiono”²⁴. Nagana postępowania króla, choć zawarta między wierszami, jest jednak widoczna, włącznie z sugestią, że Zygmunt III nie przedkłada problemów do rozwiązania i nie zasięga rady senatorów, a przynajmniej ich szerszej grupy. W wyniku takich działań ważne sprawy wypływają gdzieś bocznym nurtem, przyjmując jednak charakter plotki czy pogłoski. Można domniemywać, że Zebrzydowski czuł się przez władcę odrzucony pomimo dostojęństw i nadań, którymi król nadal go obdarzał. Z jednej strony przyczyną ochłodzenia stosunków z monarchą była zapewne przynależność ówczesnego wojewody lubelskiego do grona najbliższych współpracowników Jana Zamoyskiego. Zaryzykuję jednak hipotezę, że wpływ na to mógł mieć także sam charakter Zebrzydowskiego. Miał on skłonność do nاپominania władcy, czasem wręcz nawet przywoływania go do porządku. Kronikarz Paweł Piasecki odnotował, że Zygmunt III zaczął Zebrzydowskiego unikać, gdy ten namawiał go do wzmocnienia obronności granicy południowo-wschodniej i osobistego udania się na pogranicze²⁵.

22 M. Zebrzydowski do K. Radziwiłła „Pioruna”, Kraków 5 VII 1591, AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 20.

23 M. Zebrzydowski do K. Radziwiłła „Pioruna”, Warszawa 13 IV 1596, AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 24–25.

24 M. Zebrzydowski do K. Radziwiłła „Pioruna”, Kraków 5 VII 1591, AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 20.

25 *Kronika Pawła Piaseckiego, biskupa przemyskiego*, wyd. Julian Bartoszewicz (Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządkiem Konst. Mańkowskiego, 1870),

Z informacjami podanymi przez Piaseckiego współgra korespondencja Mikołaja Zebrzydowskiego kierowana do Zygmunta III, która jeszcze w czasach przedrokoszowych zawiera pouczające władcę tony i akcenty. Po powodzeniu kontrofensywy wojsk polsko-litewskich w czasie wojny ze Szwecją w Inflantach w 1601 roku Zebrzydowski autorytatywnie uznał, że królowi wystarczy już sukcesów: „jakoż jeśli się nie namyślił [Karol Sudermański – aut.] bitwy dać, owszem, od Pernawy na morze się wymknął, już to na ten czas do sławy W.K.M. w tej ekspedycji dosyć będzie [wyr. – aut.]”²⁶. Dalej radził, by monarcha, pozostawiwszy hetmanów i wojsko, wrócił jak najszybciej do kraju, gdzie „*praesentia* W.K.M. bardzo potrzebna jest”. W kolejnym liście, napisanym w końcu stycznia 1602 roku, po początkowych pochlebstwach skierowanych do króla, Zebrzydowski porównał prowadzenie wojny w czasach rządów Stefana Batorego i obecnie. Zestawienie to wypadło oczywiście na niekorzyść Zygmunta III: „oziębłość w ludziach, w dogadzaniu pieniędzmi potrzebom Rzeczypospolitej większa się najduje tych czasów, a niż onych trochę dawniejszych, gdy król świętej pamięci Stefan [...] znacznych sum dostawał. Której oziębłości, jeśli W.K.M. swym usilnym staraniem przełomić, a tych, którzy mogą do tego, żeby choć za jakimi kondycjami ratowali, przywieść nie będziesz raczył, tedy ja nie baczę, jakoby kto inszy [...] temu dosyć uczynić mógł” [wyr. – aut.]²⁷. Tak więc rady dawane królowi przez Zebrzydowskiego jednocześnie zawierały negatywną ocenę działań władcy: w przeciwieństwie do Stefana Batorego nie jest on w stanie sprawnie pozyskiwać pieniędzy na wojnę, dodatkowo zaś nie cieszy się takim zaufaniem poddanych jak jego poprzednik.

Listy Zebrzydowskiego wysyłane w związku z pełnionymi obowiązkami, oszczędne w słowach, formułach grzecznościowych, poruszające sprawy oraz problemy aktualne „tu i teraz” są charakterem zbliżone do korespondencji innych urzędników tamtych czasów²⁸, chociażby do korespondencji Jana Zamoyskiego (choć kanclerz, zdaje się, częściej stosował

132; Byliński, „Mikołaj Zebrzydowski”, 317–318.

26 M. Zebrzydowski do Zygmunta III, Lanckorona 7 XI 1601, BPAN w Kórniku, sygn. 293, 257.

27 M. Zebrzydowski do Zygmunta III, Kraków 28 I 1602, BPAN w Kórniku, sygn. 293, 269.

28 Jak uznała Urszula Augustyniak, w korespondencji urzędowej, ale także prywatnej, kierowano się sztywnymi regułami i wzorcami, a możliwości wprowadzenia oryginalnych rozwiązań formalnych były ograniczone; Urszula Augustyniak, *Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe: 1981), 127–128.

grzecznościowe formuły wyrażające życzenia dobrego zdrowia). Pragmatyzm i lakoniczność, tak charakterystyczne cechy epistoł wojewody krakowskiego, oddaje najlepiej fragment listu skierowany do Zygmunta III w 1602 roku, gdzie wstawiając się za wojewodą sieradzkim Olbrachtem Łaskim, od razu po zwrocie do adresata napisano: „Im większe są dzielności, także zasługi, w tej Rzeczypospolitej J.M.P. wojewody sieradzkiego, tym mi mniej trzeba słów używać [wyr. – aut.]”²⁹.

Pomimo faktu, że korespondencja Zebrzydowskiego najczęściej w krótkiej formie przekazuje najważniejsze informacje, nie oznacza to, że jest pozbawiona „warstwy głębokiej”. List wojewody krakowskiego do Sebastiana Lubomirskiego z lipca 1610 roku obnaża ironiczne oblicze Zebrzydowskiego. „Już W.M. raczysz wiedzieć, jakom wiele sprawił [wyr. – aut.] u tego pana wojewody”³⁰ – napisał do kasztelana wojnickiego w sprawie sporu z wojewodą siedmiogrodzkim Gabrielem Batorym po tym, jak jego działania nie przyniosły spodziewanych rezultatów³¹. Widoczny sarkazm zawiera także elementy autoironiczne, Zebrzydowski niejako kpił z własnych nieskutecznych posunięć, jednocześnie jednak w całej wypowiedzi zauważalne są gniew i frustracja, będące wynikiem upartej postawy Batorego. O tym, że Zebrzydowski potrafił posługiwać się konceptem w korespondencji, świadczy także ceduła listu napisanego do Jana Zamoyskiego w 1590 roku. Streszczając radę, jakiej udzielił mu wojewoda krakowski Mikołaj Firlej, napisał do hetmana: „Foremne mi lekarstwo [wyr. – aut.] na terażniejsze zamieszanie pan wojewoda krakowski podawał: powiedzieć szlachcie, kiedy się Wam nie podobamy senatorowie, obierzcież sobie inszych”³². Swoją drogą, ta interesująca ceduła wskazuje na sposoby, którymi senatorowie starali się manipulować szlachtą i o ile w 1590 roku był to tylko cytat z rady Firleja, o tyle metody

29 M. Zebrzydowski do Zygmunta III, Kraków 18 IV 1602, BPAN w Kórniku, sygn. 1403, 103.

30 M. Zebrzydowski do S. Lubomirskiego, Kraków 19 VII 1610, AN w Krakowie, sygn. 29/637/0/-/2881, 3.

31 Konflikt dotyczył 13 miast spiskich, stanowiących część starostwa spiskiego. Sebastian Lubomirski, nominalnie starosta spiski w latach 1591–1605, po konsensie dokonanym na rzecz syna w rzeczywistości zarządzał starostwem aż do śmierci w 1613 roku. W 1610 roku z roszczeniami wobec miast spiskich wystąpił wojewoda siedmiogrodzki Gabriel Batory; M. Zebrzydowski do S. Lubomirskiego, Kraków 19 VII 1610, AN w Krakowie, sygn. 29/637/0/-/2881, 3–6; Z. Myszkowski do S. Lubomirskiego, Pińczów 13 VII 1610, AN w Krakowie, sygn. 29/637/0/-/2881, 17–20; Krzysztof Chłapowski, *Starostowie niegrodowi w Koronie 1565–1795 (Materiały źródłowe)* (Warszawa: Wydawnictwo DiG; Bellerive-sur-Allier: Edition La Rama, 2017), 343.

32 M. Zebrzydowski do J. Zamoyskiego, Kraków 13 VI 1590, AGAD, AZ, sygn. 632, 225.

Mikołaj Zebrzydowski (1553–1620) jako epistolograf

te Zebrzydowski wziął sobie do serca, co będzie szczególnie widoczne w czasie rokoszu sandomierskiego.

Elementy kreacji i stylistyka listów kierowanych do zbiorowego adresata

Z listów napisanych przez Mikołaja Zebrzydowskiego wyodrębnienia i omówienia wymagają te, których adresat to odbiorca zbiorowy. Nie zawsze będzie on wskazany *explicite*. Za epistoły, których odbiorcami miała być jakaś szersza grupa, uznać bowiem należy nie tylko listy adresowane „do senatorów” czy „do szlachty”, ale w niektórych wypadkach także te, gdzie adresat jest tylko jeden. Były one bowiem tworzone z myślą o tym, że wejdą do obiegu publicznego i staną się powszechnie znane (dlatego np. Zebrzydowski kazał je kopiować³³). Taki charakter ma m.in. korespondencja Zebrzydowskiego z Zygmuntem III dotycząca sprawy drugiego małżeństwa władcy oraz listy wymieniane z Zygmuntem Myszkowskim³⁴.

W epistołach kierowanych do zbiorowego adresata mamy do czynienia ze swoistym spektaklem, w którym „aktor” (Mikołaj Zebrzydowski) stara się przy użyciu rozmaitych technik wpłynąć na „widzów” (odbiorców). W odróżnieniu od listów pisanych do pojedynczych adresatów, w korespondencji zwróconej do szerszej publiki wojewoda krakowski przelewa na papier informacje o swoich uczuciach: smutku, strachu, niedowierzaniu, zdziwieniu, zawodzie czy zadowoleniu. Celem tego zabiegu było wzbudzenie zaufania w odbiorcach, zagranie na emocjach czytelników, wywarcie na nich wpływu, aby poczuli się w określony sposób. Zdając sobie sprawę, że skuteczność działania powiązana jest z rangą i doniosłością głoszonych haseł czy poglądów, wojewoda krakowski

33 „Mikołaj Zebrzydowski: „Skrypt p. Wojewody krakowskiego, na zjeździe stężyckim niektórym pp. Senatorom dany”, w: *Pisma polityczne z czasów rokoszu*, 275.

34 Korespondencja kierowana do króla została ujęta w: „Skrypt p. Wojewody krakowskiego, na zjeździe stężyckim niektórym pp. Senatorom dany”, w: *Pisma polityczne z czasów rokoszu*, 264–291. Listy związane z konfliktem z Myszkowskim ujęto wraz z innymi aktami zbiorczo w: „Zatarg Zebrzydowskiego z Myszkowskim”, w: *Pisma polityczne z czasów rokoszu*, 188–218. Marszałek wielki koronny Zygmunt Myszkowski był jednym z najbardziej znienawidzonych przez rokoszan regalistów i jednym spośród najczęściej atakowanych w utworach propagandowych senatorów; Aleksandra Barwicka, „Magnat-regalista Zygmunt Myszkowski w świetle pism politycznych z okresu rokoszu Zebrzydowskiego”, w: *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz (Kraków: Wydawnictwo Avalon, 2012), 297–310.

nie stronił od odwoływania się do autorytetów. Na pierwszym miejscu stawiał prawo, nie tylko ziemskie, ale również boskie, którego w swoim przekonaniu się trzymał, podczas gdy pozostali je łamali³⁵. W listach Zebrzydowskiego autorytetem jest także senat, z którego powagą monarcha się nie liczył, a którego godność, przez kłamliwe postępowanie, deptał Myszkowski (a także inni senatorowie).

W korespondencji można odnaleźć znane już z wcześniejszych listów do monarchy pouczające tony, które w tym wypadku przybierają jednak mocniejszy wydźwięk. Zauważalna jest także próba gry na emocjach odbiorców. W kontekście Zygmunta III wojewoda odwoływał się przede wszystkim do honoru władcy, próbując wmówić królowi, że decyzja cesarza co do wybranki Zygmunta III jest upokarzająca i obraża monarsze dostojęństwo, jednocześnie apelował do mądrości i uważności – posiadający te cechy władca z pewnością rozważy wszak jego uwagi i racje³⁶. Oczywiście próba perswazji nie przyniosła oczekiwanych rezultatów, natomiast udostępnienie tych epistoł szerokiej publiczności już *post factum*, czyli po ożenku monarchy z Konstancją Habsburżanką, implikowało, że Zygmunt III owych pożądaných cech nie posiada: nie jest królem honorowym, a jego postępowanie nie nosi znamion roztropności.

Zebrzydowski miał też skłonność do teatralizacji oraz stylizowania własnych zachowań i postępów: zwracał uwagę na targające nim emocje, które miały na przykład przyczynić się do tego, że list nie spełniał norm wzorcowej korespondencji, a jako motywację swoich działań podawał wyłącznie życzliwość względem króla i miłość do Rzeczypospolitej, jednoznacznie deklarując chęć zachowania pokoju w kraju. Na potrzeby sytuacji Zebrzydowski manipulował faktami, czego najjaskrawszym przejawem był list skierowany do szlachty po klęsce pod Guzowem w lipcu 1607 roku. Wojewoda szeroko opisywał szczegóły bitwy świadczące o męstwie i sile bojowej rokoszan, umniejszał liczbę zabitych, twierdził także, że bitwa byłaby całkowitym zwycięstwem, gdyby nie litość Boga nad przeciwnikami³⁷. Niektóre epistoły Zebrzydowski okraszał groźbami, wyrażając chociażby przekonanie, że nierozważne postępowanie Zygmunta III ściągnie nieszczęście na Rzeczpospolitą³⁸.

35 Por. cytowany w piśmie „Skrypt p. Wojewody krakowskiego” list M. Zebrzydowskiego do Zygmunta III: „Skrypt p. Wojewody krakowskiego”, w: *Pisma polityczne z czasów rokoszu*, 272–275.

36 Listy M. Zebrzydowskiego do Zygmunta III: „Skrypt p. Wojewody krakowskiego”, w: *Pisma polityczne z czasów rokoszu*, 274, 276.

37 M. Zebrzydowski do szlachty, Pliszczyn 14 VII 1607, AGAD, AR, dz. V, sygn. 18671, 1; Pawłowska-Kubik, *Rokosz sandomierski*, 216–217.

38 List M. Zebrzydowskiego do Zygmunta III: „Skrypt p. Wojewody krakowskiego”, w: *Pisma polityczne z czasów rokoszu*, 274.

Listy wojewody krakowskiego kierowane do adresata zbiorowego charakteryzuje także znaczne czerpanie z zasobu środków stylistycznych, pozwalających wzmocnić siłę wypowiedzi i wpłynąć na czytelników. Jednym z najczęściej stosowanych przez Mikołaja Zebrzydowskiego zabiegów jest amplifikacja. Termin ten może być rozumiany szeroko – jako rozwijanie, dopełnianie i wzbogacanie tematu poprzez słowny sposób jego ujęcia przy użyciu m.in. porównań, nagromadzeń, peryfraz, antytez czy dygresji. W węższym znaczeniu amplifikacja była jedną z figur retorycznych i polegała na obszernym i plastycznym przedstawieniu przedmiotu, głównie za pomocą gromadzenia i gradacji określeń bliskoznacznych³⁹. Amplifikacja była szczególnie chętnie stosowana w literaturze religijnej, gdzie miała ułatwiać zrozumienie m.in. trudnej w odbiorze poezji psalmicznej⁴⁰. Częste występowanie amplifikacji w pismach Zebrzydowskiego mogło, choć oczywiście nie musiało, wynikać z głębokiej religijności cechującej wojewodę i motywowanego tym doboru lektur. Z pewnością było pokłosiem jego wykształcenia i znajomości sztuki retoryki, w której amplifikacja odgrywała zasadniczą rolę⁴¹. Przykuciu uwagi odbiorcy i podtrzymaniu jego zainteresowania oraz skłonieniu go do refleksji służyły w listach Zebrzydowskiego chętnie stosowane pytania retoryczne.

Powyższe rozważania dowodzą, że epistoły, których adresatem miała być szersza publika, Zebrzydowski traktował jako jedno z ważniejszych narzędzi propagandowych. Z wymienionych przez Urszulę Augustyniak metod propagandowych stosowanych w rokoszowej publicystyce⁴² wojewoda krakowski wykorzystał zarówno te charakterystyczne dla rokoszan, jak i dla strony królewskiej. W pozytywnym świetle prezentował rodzimość, przeciwstawiając ją kosmopolityzmowi Myszkowskiego,

39 Aleksandra Okopień-Sławińska, „Amplificatio”, w: Michał Głowiński, Teresa Kostkiewiczowa, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński, *Słownik terminów literackich*, red. Janusz Sławiński (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989), 27.

40 Danuta Kowalska, „O stylu biblijnej prozy Mikołaja Reja (na podstawie «Psałterza Dawidowego»)”, *Filologia Polska. Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego* 5 (2019): 210–211.

41 Mirosław Korolko, „Rola „retoryki” w piśmiennictwie polskim w wieku XVI (Przeгляд badań i propozycje metodologiczne)”, *Przeгляд Humanistyczny* 10/5 (1966): 17–34; Mirosław Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny* (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1998), 78–80; Maria Barłowska, „Amplifikacja retoryczna”, w: *Retoryka*, red. Piotr Wilczek, Maria Barłowska, Agnieszka Budzyńska-Daca (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008), 98–115. M. Zebrzydowski uczył się retoryki w trakcie pobytu w jezuickim kolegium w Braniewie; Graff, Wołyniec, Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski*, 51.

42 Urszula Augustyniak, „Racje i emocje w staropolskiej polityce”, *Przeгляд Humanistyczny* 23/1 (1979): 66–67.

odwoływał się do solidarności szlacheckiej, którą na gruncie ideologicznym uosabiał m.in. powszechny udział w rządach i podejmowaniu decyzji, ale także przemilczał fakty niewygodne lub stosował dezinformację, jak w przypadku opisu bitwy pod Guzowem.

Podsumowanie

Podstawowym problemem badawczym przy próbie rekonstruowania charakterystyki Mikołaja Zebrzydowskiego na podstawie stworzonej przez niego korespondencji jest brak listów o charakterze prywatnym i rodzinnym, w których, wydaje się, mógł być najbardziej szczery. Większość listów napisanych przez wojewodę cechuje oględność, skupienie się na konkrecie i brak rozwlekłości. Wydaje się zasadne stwierdzić, że cechy te korespondują z pragmatyczną naturą Zebrzydowskiego. Epistoły kierowane do poszczególnych odbiorców charakteryzowała daleko posunięta ostrożność względem wyjawiania swojego prawdziwego stanowiska czy planowanych posunięć. Pomimo zachowawczości wojewody analiza „warstwy głębokiej” tych listów wykazała jednak elementy autoironii oraz sprawne posługiwanie się konceptem przez nadawcę. Niewątpliwie uwagę zwracają pouczające tony zawarte w korespondencji kierowanej do Zygmunta III, widoczne jeszcze w czasach przedrokoszowych. Tu wyjątkowo wojewoda nie bał się odkryć swoich rzeczywistych spostrzeżeń, refleksji i uwag, choć umiejętnie zachowywał pozory uszanowania pozycji i woli króla.

Listy przeznaczone dla szerszej publikacji zawierają wykreowaną, a czasem także spreparowaną na potrzeby działalności propagandowej wizję rzeczywistości. Rozwlekłość, rozbudowane metafory, odwoływanie się do uczuć nadawców nie były dla Zebrzydowskiego naturalne. Tak nie wyglądała jego korespondencja z pojedynczym adresatem, za to niemal zawsze pisał tak do adresata zbiorowego, wchodząc w rolę, która nie była dla niego naturalna. Zamknięty w sobie, pragmatyczny, skryty człowiek stawał się wówczas wylewny, a czasami nawet egzaltowany. Być może to ten dysonans po części wpływał na ograniczone zaufanie, jakim darzyli Zebrzydowskiego monarcha i szlachta.

Mikołaj Zebrzydowski (1553–1620) jako epistolograf

Aneks 1 (nie uwzględnia kopii tych samych listów znajdujących się w innych bibliotekach i archiwach niż wymienione)

Listy napisane przez Mikołaja Zebrzydowskiego

NADAWCA	ODBIORCA	DATA I MIEJSCE	ZBIÓR
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	30 XII 1581, niedaleko Jamu Zapolskiego	AJZ, t. 2, 199–200; BJ, sygn. 999, k. 265
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	10 VI 1584, Urzędów	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 4–6
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	23 VI 1584, Stężycza	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 7–9
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	15 XII 1584, Ryki	AJZ, t. 3, 382–384
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	1 IV 1587, Kraków	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 10–12
M. Zebrzydowski, Andrzej Tęczyński, J. Zamoyski	Andrzej Jerin	25 IX 1587, Kraków	AJZ, t. 4, 135–136
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	29 I 1588, Kraków	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 13–15
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	18 II 1588, Kraków	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 16–17
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	23 II 1590, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 708, 3–5.
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	13 VI 1590, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 632, 221–228
M. Zebrzydowski i inni	Szlachta sejmiku proszowskiego	23 VI 1590, Kraków	ASWK, t. 1, 149–151
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	11 IX 1590, Proszowice	AGAD, AZ, sygn. 708, 6–11
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	20 IV 1591, Kraków	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 18–19
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	5 VII 1591, Kraków	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 20–21
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	9 I 1593, Proszowice	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 22–23
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	5 IX 1593, Lanckorona	AGAD, AZ, sygn. 708, 12–13
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	11 XII 1593, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 708, 14–16
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	12 IX 1594, Proszowice	AGAD, AZ, sygn. 708, 17–18
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	13 IV 1596, Warszawa	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 24–25

NADAWCA	ODBIORCA	DATA I MIEJSCE	ZBIÓR
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	23 VI 1596, Warszawa	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 26–28
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	29 VI 1596, Warszawa	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 29–30
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	4 VII 1596, Warszawa	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 31–33
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	25 IX 1596, Warszawa	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 34–36
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	10 II 1597, Warszawa	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18672, 1–3
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	31 XII 1597, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 708, 19–20
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	1598?, Pacanów	AGAD, AZ, sygn. 708, 21–22
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	21 V 1598, Piaseczno	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 37–39
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	8 VII 1598, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 708, 23–24
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	8 VII 1598, Kraków	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 40–42
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	1 IX 1598, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 708, 25–26
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	20 X 1598, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 708, 27–28
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	9 XI 1598, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 708, 29–30
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	9 XI 1598, Kraków	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 43–44
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	14 XI 1598, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 708, 31–32
M. Zebrzydowski	K. Radziwiłł „Piorun”	23 XI 1598, Kraków	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 45–47
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	27 XI 1598, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 708, 33–34
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	16? XII 1598, Pliszczyn?	AGAD, AZ, sygn. 708, 35–36
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	12 VII 1599, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 708, 37–38
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	10 II 1600, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 708, 39–40
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	29 V 1600, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 708, 41–42
M. Zebrzydowski	Zygmunt III	7 XI 1601, Lanckorona	BPAN w Kórniku, sygn. 293, 257–258

Mikołaj Zebrzydowski (1553–1620) jako epistolograf

NADAWCA	ODBIORCA	DATA I MIEJSCE	ZBIÓR
M. Zebrzydowski	Zygmunt III	28 I 1602, Kraków	BPAN w Kórniku, sygn. 293, 269–270
M. Zebrzydowski	Zygmunt III	18 IV 1602, Kraków	BPAN w Kórniku, sygn. 1403, 103–106
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	10 VI 1602, Lanckorona	AGAD, AZ, sygn. 708, 43–44
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	21 XII 1602, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 708, 45–46
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	I 1603, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 708, 47–48
M. Zebrzydowski	Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka”	14 IV 1604, Kraków	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 48–50
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	18 IV 1604, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 708, 49–50
M. Zebrzydowski	J. Zamoyski	14 VII 1604, Lanckorona	AGAD, AZ, sygn. 708, 51–52
M. Zebrzydowski	Zygmunt III	19 VII 1604, Lanckorona	<i>Pisma polityczne</i> , t. 2, 265–266; <i>Rokosz Zebrzydowskiego</i> , 101–102 (z datą 10 VII)
M. Zebrzydowski	Zygmunt III	13 IX 1604, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 708, 53–54
M. Zebrzydowski	Zygmunt III	bd., bm.	<i>Pisma polityczne</i> , t. 2, 267; <i>Rokosz Zebrzydowskiego</i> , 102–103
M. Zebrzydowski	Zygmunt III	bd., bm	<i>Pisma polityczne</i> , t. 2, 270–271; <i>Rokosz Zebrzydowskiego</i> , 105–106
M. Zebrzydowski	Zygmunt III	bd., bm.	<i>Pisma polityczne</i> , t. 2, 272–275; <i>Rokosz Zebrzydowskiego</i> , 107–109
M. Zebrzydowski	Zygmunt III	bd., bm.	<i>Pisma polityczne</i> , t. 2, 276; <i>Rokosz Zebrzydowskiego</i> , 110
M. Zebrzydowski	Zygmunt III	6 VIII 1605, Sokal	<i>Pisma polityczne</i> , t. 2, 276–282; <i>Rokosz Zebrzydowskiego</i> , 110–115
M. Zebrzydowski	Zygmunt III	27 X 1605, Lanckorona	<i>Pisma polityczne</i> , t. 2, 282–283; <i>Rokosz Zebrzydowskiego</i> , 116 (z datą 17 X)
M. Zebrzydowski	Zygmunt III	28 II 1606, Skawina	<i>Pisma polityczne</i> , t. 2, 285–286; <i>Rokosz Zebrzydowskiego</i> , 118–119

NADAWCA	ODBIORCA	DATA I MIEJSCE	ZBIÓR
M. Zebrzydowski	Zygmunt III	bd., bm.	<i>Pisma polityczne</i> , t. 2, 287; <i>Rokosz Zebrzydowski</i> , 119–120
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł	7 IV 1606, Stężyca	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 51–52
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł	17 IV 1606, Stężyca	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 53–54
M. Zebrzydowski	Jakub Sienieński	18 IV 1606, Stężyca	BCzart., sygn. 2723, 445
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł?	bd. [1606? ⁴³], Stężyca	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 67–68
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł	bd., bm.	BPAN w Kórniku, sygn. 1539, k. 190–191v
M. Zebrzydowski	Paweł V	22 VII 1606, Zawichost	BPAU/PAN w Krakowie, sygn. 8410, 185–186
M. Zebrzydowski	Z. Myszkowski	21 X 1606, Zamość	<i>Pisma polityczne</i> , t. 2, 193–199; <i>Rokosz Zebrzydowski</i> , 144–148
M. Zebrzydowski	Senatorowie	18 I 1607, Zamość	<i>Pisma polityczne</i> , t. 2, 210–215
M. Zebrzydowski	Szlachta lubelska	18 III 1607, Janowiec	BCzart., sygn. 1577, 133
M. Zebrzydowski	Senatorowie i szlachta	24 V 1607, Stężyca	<i>Rokosz Zebrzydowski</i> , 134–136
M. Zebrzydowski	Szlachta	14 VII 1607, Pliszczyn	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18671, 1
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł	23 IX 1607, Ryki	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 55–56
M. Zebrzydowski	Zbigniew Ossoliński	3 X 1607, Kamień	BCzart, sygn. 341, 886
M. Zebrzydowski	Zbigniew Ossoliński	4 X 1607, Kamień	BCzart, sygn. 341, 888
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	9 X 1607, Kamień	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł	20 X 1607, Kamień	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 57–58
M. Zebrzydowski	Krzysztof Radziwiłł	31 X 1607, Warszawa	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 59–60

43 Brak daty uniemożliwia precyzyjne umiejscowienie w tabeli tej epistoły. Układ listów w zbiorze o sygn. 18670 wskazuje na próbę chronologicznego ułożenia korespondencji. Osoba układająca i numerująca dokumenty umieściła list w zbiorze korespondencji z 1608 roku. Natomiast w liście jest mowa o senatorach wyprawionych „na ten zjazd”. Być może chodziło więc o zjazd w Stężycy, skąd pisał Zebrzydowski i w pobliżu której ulokowali się senatorowie (Pawłowice, Maciejowice). Zebrzydowski nadmienia także, że posyła do adresata konie, by prędzej mógł przyjechać, co znów sugeruje Stężycę i przyjazd na zjazd Janusza Radziwiłła. Powyższe rozważania należy traktować jedynie jako możliwą hipotezę odnoszącą się do datacji listu.

Mikołaj Zebrzydowski (1553–1620) jako epistolograf

NADAWCA	ODBIORCA	DATA I MIEJSCE	ZBIÓR
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł	31 X 1607, Warszawa	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 61–62
M. Zebrzydowski	Piotr Tylicki	bd., bm. [koniec 1607]	AGAD, Sucha 148/172, 616–619
M. Zebrzydowski	Bernard Maciejowski? ⁴⁴	17 XII 1607, Stężyca	BN, sygn. 3087, k. 664v–666
M. Zebrzydowski	Stanisław Żółkiewski	31 XII 1607, Stężyca	<i>Pisma Stanisława Żółkiewskiego</i> , 484–485
M. Zebrzydowski	Zygmunt Niszczycki i szlachta	2 I 1608, Stężyca	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 63–64 (tu do Niszczyckiego); BCzart, sygn. 337, 620–622 (ten sam list z nagłówkiem sugerującym przeznaczenie dla szerszego grona)
M. Zebrzydowski	NN [Janusz Radziwiłł]	5 I [1608?], bm.	Pawłowska–Kubik, „Pragmatyzm czy zdrada?“, 155–157
M. Zebrzydowski	S. Żółkiewski	9 I 1608, bm.	<i>Pisma Stanisława Żółkiewskiego</i> , 489–490
M. Zebrzydowski	Senatorowie	12 I 1608, Stężyca	AGAD, AR, dz. II, ks. 7, 182–184; BPAU/PAN w Krakowie, sygn. 1910 (z datą 11 I)
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł	14 I 1608, Stężyca	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 65–66
M. Zebrzydowski	Barbara Zamoyska	14 II 1608, Zamość	AGAD, AZ, sygn. 712, 156–157
M. Zebrzydowski	Stanisław Tarnowski	26 III 1608, Zamość	BOssol., sygn. 6603, 653.
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł	[7 IV] 1608, Zamość	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 73–74
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł	11 IV 1608, Zamość	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 75–76
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł	28 IV 1608, Zamość	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 77–78

44 Jest to ten sam list, który został skierowany do Piotra Tylickiego (AGAD, Sucha 148/172, 616–619). W nagłówku dokumentu wpisano, że odbiorcą jest kardynał, którym wówczas był Bernard Maciejowski. Wydaje się, że kopista popełnił błąd, gdyż Zebrzydowski wspominał wstrzymanie się z odpowiedzią na „list WM spólny”. Taki list na początku grudnia wystosowali do Zebrzydowskiego Piotr Tylicki i Wojciech Baranowski.

NADAWCA	ODBIORCA	DATA I MIEJSCE	ZBIÓR
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł	7 V 1608 ⁴⁵ , Zamość	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 69–70
M. Zebrzydowski	Senatorowie	11 V 1608, Zamość	BOssol., sygn. 314, 261–262
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	12 V 1608, Zamość	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł	14 V 1608, Zamość	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 71–72
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł	15 V [1608?], Zamość	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 87–88
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł	19 VII 1608, Zamość	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 79–80
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł	12 X 1608, Zamość	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 81–82
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł	2 XII 1608, Zamość	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 83–84
M. Zebrzydowski	Zgromadzeni na sejmiku przedsejmowym w Proszowicach	5 XII 1608, Zamość	ASWK, t. 1, 328–330
M. Zebrzydowski	J. Radziwiłł	28 II 1609, Warszawa	AGAD, AR, dz. V, sygn. 18670, 85–86
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	18 VIII 1609, Lanckorona	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	S. Lubomirski	13 VII 1610, Kraków	AN w Krakowie, sygn. 29/637/0/-/2881, 33–36
M. Zebrzydowski	S. Lubomirski	19 VII 1610, Kraków	AN w Krakowie, sygn. 29/637/0/-/2881, 3–6
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	16 VIII 1610, klasztor dominikanów	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	10 XII 1610, Kraków	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	Paweł V	15 I 1611, Kraków	BPAU/PAN w Krakowie, sygn. 8410, 203 (tylko wypis)
M. Zebrzydowski	T. Zamoyski	6 II 1611, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 752, 97–98

45 Układ listów w zbiorze wskazuje, że w dacie miesiąc odczytano jako marzec, nie maj. Natomiast problematyka poruszana w tym liście oraz epistołach oznaczonych w tabeli pod datą 14 i 15 maja wskazują na maj 1608 roku. Zebrzydowski oczekiwał na spotkanie z Radziwiłłem, chcąc go przekonać do wspólnego udziału w konwencji krakowskiej. Nadawca wspominał także o odwiedzinach sędziego lwowskiego [Piotra Oźgi], którego to zgromadzeni w Krakowie wysłali do Zebrzydowskiego z poselstwem właśnie w maju.

Mikołaj Zebrzydowski (1553–1620) jako epistolograf

NADAWCA	ODBIORCA	DATA I MIEJSCE	ZBIÓR
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	18 III 1611, klasztor Zebrzydowski	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	23 IV 1611, klasztor?	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	15 V 1611, Lanckorona	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	18 V 1611, Kraków	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	6 VI 1611, dom księdza dziekana [Kraków]	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	Szlachta krakowska	10 VI 1611, Kraków	AN Kraków, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/0/2/681, 840–842
M. Zebrzydowski	T. Zamoyski	23 I 1612, Kraków	AGAD, AZ, sygn. 752, 99–100
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	14 X 1612, klasztor krakowski	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	10 XI 1612, Kraków	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	26 XII 1612, Kraków	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	3 II 1613, Kraków	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	18 III 1613, Kraków	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	18? III 1613, Kraków	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	25 I 1614, Kraków	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	29 V 1614, Kraków	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	31 XII 1614, Zebrzydowice	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	T. Zamoyski	15 V 1615, klasztor Zebrzydowski	AGAD, AZ, sygn. 752, 101–102
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	22 X 1615, Zebrzydowice	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.
M. Zebrzydowski	W. Gembicki	bd., bm.	AGAD, Extranea Polen, sygn. 104, bp.

Aneks 2

(nie uwzględnia kopii tych samych listów znajdujących się w innych bibliotekach i archiwach niż wymienione)

Listy kierowane do Mikołaja Zebrzydowskiego

NADAWCA	ODBIORCA	DATA I MIEJSCE	ZBIÓR
J. Zamoyski	M. Zebrzydowski	3 I 1582, Psków	AJZ, t. 2, 227–228; BJ, sygn. 999, k. 265v
J. Zamoyski	M. Zebrzydowski	1584	AJZ, t. 3, 399 (regist)
J. Zamoyski	M. Zebrzydowski	V 1587	AJZ, t. 4, 123
J. Zamoyski	M. Zebrzydowski	4 III 1588, Zamość	AJZ, t. 4, 177
J. Zamoyski	M. Zebrzydowski	12 IX 1588, Zamość	AJZ, t. 4, 227–229
Marcin Leśniowski	M. Zebrzydowski	10 X 1589, Ryga	BPAN w Kórniku, sygn. 289, 249–250
Szlachta krakowska	M. Zebrzydowski, Piotr Myszowski, Wawrzyniec Goślicki	25 VI 1590, Proszowice	ASWK, t. 1, 151–152
[J. Zamoyski]	M. Zebrzydowski	29 VIII 1590, bm.	AGAD, AZ, sygn. 632, 131 i 142 (tylko wypisy)
Zygmunt III	M. Zebrzydowski	24 IX 1590	BCzart., sygn. 1621, 583
Szlachta beńska	M. Zebrzydowski	13 IX 1593, Bełż	ASWB, 125–126
J. Zamoyski	M. Zebrzydowski	18 VIII 1594, Lublin	AGAD, AZ, sygn. 637, 23
J. Zamoyski	M. Zebrzydowski	19 V 1598, Zamość	AGAD, AZ, sygn. 635, 130–131
Zygmunt III	M. Zebrzydowski	2/6? VII 1598, klasztor w Oliwie	BCzart., sygn. 2724, 97–100
Zygmunt III	M. Zebrzydowski	20 I 1600, Warszawa	ASWK, t. 1, 231–232
Wojciech Baranowski	M. Zebrzydowski	30 VI 1606, Pułtusk	AGAD, Sucha 148/172, 165–168
Stanisław Morski, Samuel Taszycki i Jan Dobek	M. Zebrzydowski	bd., bm. [X 1606, Kazimierz?]	BPAU/PAN w Krakowie, sygn. 399, 33
Szlachta zgromadzona na zjeździe w Kole	M. Zebrzydowski	16 X 1606, Koło	BN, sygn. 3087, k. 488–488v
Z. Myszowski	M. Zebrzydowski	bd., bm.	<i>Pisma polityczne</i> , t. 2, 28–35
Z. Myszowski	M. Zebrzydowski	24 XI 1606, Pińczów	<i>Pisma polityczne</i> , t. 2, 199–207
Senatorowie	M. Zebrzydowski	bd., Kraków	<i>Pisma polityczne</i> , t. 2, 208–209

Mikołaj Zebrzydowski (1553–1620) jako epistolograf

NADAWCA	ODBIORCA	DATA I MIEJSCE	ZBIÓR
Szlachta woj. krakowskiego	M. Zebrzydowski	12 I 1607, Kraków	ASWK, t. 1, 308–309
Marcin Broniewski	M. Zebrzydowski	12 II 1607	BN, sygn. 3087, 535–535v
Uczestnicy zjazdu kolskiego	M. Zebrzydowski	14 II 1607, Koło	ASWPiK, 343–344
Senatorowie i posłowie	M. Zebrzydowski	20 V 1607, Warszawa	<i>Rokosz Zebrzydowskiego</i> , 133–134; BPAN w Kórniku, sygn. 1069, k. 130v–131 (z datą 19 V); BN, sygn. 3087, k. 592v–593 (z datą 18 V)
Jan Dzierżek	M. Zebrzydowski	[po 5 VII 1607]	ASWL, 167–168
Zbigniew Ossoliński	M. Zebrzydowski	[koniec IX – początek X 1607]	BCzart., sygn. 103, 643–644
Zbigniew Ossoliński	M. Zebrzydowski	[koniec IX – początek X 1607]	BCzart., sygn. 103, 645–646
Szlachta lubelska	M. Zebrzydowski	6 X 1607, Lublin	ASWL, 167–169
Bernard Maciejowski	M. Zebrzydowski	23 X 1607, Witów	AGAD, AR, dz. II, sygn. 528, 1–2
Bernard Maciejowski	M. Zebrzydowski	bd., bm.	BOssol 6603, 617–619
Bernard Maciejowski	M. Zebrzydowski	bd., bm.	BCzart, sygn. 341, 996–999
Piotr Tylicki i Wojciech Baranowski	M. Zebrzydowski	3/6 XII [1607], Kraków	BCzart, sygn. 341, 924 (z datą 3 XII); BOssol 6603, 622–623 (z datą 6 XII)
Piotr Tylicki	M. Zebrzydowski	11 XII 1607, Klecze	BCzart, sygn. 341, 925–926
Stanisław Żółkiewski	M. Zebrzydowski	20 XII 1607, Kamionka	<i>Pisma Stanisława Żółkiewskiego</i> , 483–484
Stanisław Żółkiewski	M. Zebrzydowski	3 I 1608, Żółkiew	<i>Pisma Stanisława Żółkiewskiego</i> , 488–489
Jan Zamoyski	M. Zebrzydowski	bd., bm. [początek 1608]	<i>Rokosz Zebrzydowskiego</i> , 164–166
Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka”	M. Zebrzydowski	12 I 1608 Nieśwież	<i>Rokosz Zebrzydowskiego</i> , 176–178
Piotr Tylicki/Wojciech Baranowski	M. Zebrzydowski	25/29 I 1608, Wolborz	AGAD, AR, dz. II, ks. 7, 187–190 (tu do P. Tylickiego z datą 25 I); BN, sygn. 3087, k. 678v–680v (tu do W. Baranowskiego z datą 29 I)

NADAWCA	ODBIORCA	DATA I MIEJSCE	ZBIÓR
Hieronim Chodkiewicz	M. Zebrzydowski	26 I 1608 Brześć	<i>Rokosz Zebrzydowskiego</i> , 179–181
Hieronim Gostomski	M. Zebrzydowski	30 I 1608, Sandomierz	<i>Rokosz Zebrzydowskiego</i> , 166–167
Jan Ostroróg	M. Zebrzydowski	15 II 1608, Kryłów	<i>Rokosz Zebrzydowskiego</i> , 168–170
Stanisław Żółkiewski	M. Zebrzydowski	bd., bm.	AGAD, AR, dz. II, ks. 7, 184–187
Adam Czarnkowski	M. Zebrzydowski	bd., bm.	<i>Rokosz Zebrzydowskiego</i> , 170–171
Aleksander Koniecpolski	M. Zebrzydowski	bd., bm.	<i>Rokosz Zebrzydowskiego</i> , 172–176
Piotr Gorajski	M. Zebrzydowski	27 III 1608, Żukowo	BPAU/PAN w Krakowie, sygn. 2255, k. 305–306
Senatorowie	M. Zebrzydowski	4 V 1608, Kraków	BPAU/PAN w Krakowie, sygn. 1048, k. 245–246
Zygmunt III	M. Zebrzydowski i inni senatorowie	bd., bm. [1609]	BCzart., sygn. 1577, 188–189
Zygmunt III	M. Zebrzydowski	obóz pod Smoleńskiem, 8 X 1609	BRacz, 33, k. 58–58v
Zygmunt III	M. Zebrzydowski	obóz pod Smoleńskiem, 9 I 1610	BRacz, 33, k. 96v–98
Zygmunt III	M. Zebrzydowski	obóz pod Smoleńskiem, 29 III 1610	BRacz, 33, k. 134v–135v
T. Zamoyski	M. Zebrzydowski	16 X 1611, Zamość	AGAD, AZ, sygn. 716, 3–5
Zygmunt III	M. Zebrzydowski	3 II 1612, Warszawa	AN Kraków, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/0/2/682, 689–692
Zygmunt III	M. Zebrzydowski	27 XI 1612, Pola Fiedorowskie	AN Kraków, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/0/2/683, 31–32
Zygmunt III	M. Zebrzydowski	10 IX 1615, klasztor w Częstochowie	AN Kraków, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/0/2/685, 1664–1666

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:
Archiwum Radziwiłłów, dz. II, ks. 7; dz. V, 18670, 18671, 18672.
Archiwum Zamoyskich, 632, 635, 637, 708, 712, 716, 752.
Extranea Polen, 104 (zbiór z Riksarkivet Stockholm dostępny na mikrofilmach).
Zbiór Branickich z Sucheju, 148/172.
- Archiwum Narodowe w Krakowie:
29/637/0/-/2881.
Księgi grodzkie krakowskie, 29/5/0/2/681, 29/5/0/2/682, 29/5/0/2/683, 29/5/0/2/685.
- Biblioteka Jagiellońska w Krakowie
999.
- Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku
289, 293, 1069, 1403, 1539.
- Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie
103, 337, 341, 1577, 1621, 2723, 2724.
- Biblioteka Narodowa w Warszawie
3087.
- Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk
399, 1048, 1910, 2255, 8410.
- Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu
33.
- Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu
314, 6603.

Źródła drukowane

- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. I: 1572–1632, cz. 1: 1572–1616, wyd. Włodzimierz Dworzaczek (Poznań: PWN, 1957).
- Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572–1655*, wyd. Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020).
- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 1: 1572–1620, wyd. Stanisław Kutrzeba (Kraków: nakł. Polskiej Akademji Umiejętności, 1932).
- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, oprac. Henryk Gmitrek (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2016).
- Archiwum domu Sapiechów*, t. 1: *Listy z lat 1575–1606*, oprac. Antoni Prochaska (Lwów: nakładem rodziny, z Drukarni Zakładu Narodowego im. Ossolińskich pod zarządem Juliusza Birkenmaiera, 1892).
- Archiwum Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego*, t. 1: 1553–1579, wyd. Wacław Sobieski (Warszawa: Druk Piotra Laskauera i S-ki, nakładem Maurycego Zamoyskiego, 1904); t. 2: 1580–1582, wyd. Józef

- Siemieński (Warszawa: Druk Piotra Laskauera i S-ki, nakładem Maurycego Zamoyskiego, 1909); t. 3: 1582–1584, wyd. Józef Siemieński (Warszawa: Druk F. Wyszyńskiego i S-ki, nakładem Maurycego Zamoyskiego, 1913); t. 4: 1585–1588, wyd. Kazimierz Lepczy (Kraków: nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1948).
- Chłapowski Krzysztof, *Starostowie niegradowi w Koronie 1565–1795 (Materiały źródłowe)* (Warszawa: Wydawnictwo DiG; Bellerive-sur-Allier: Edition La Rama, 2017).
- Korrespondencje Jana Karola Chodkiewicza*, wyd. Władysław Chomętowski (Warszawa: nakładem Świdzińskich, w Drukarni Jana Jaworskiego, 1875).
- Kronika Pawła Piaseckiego, biskupa przemyskiego*, wyd. Julian Bartoszewicz (Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem Konst. Mańkowskiego, 1870).
- Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego 1606–1608*, wyd. Jan Czubek, t. 2: *Proza* (Kraków: nakł. Akademii Umiejętności, 1918).
- Pisma Stanisława Żółkiewskiego kanclerza koronnego i hetmana: z jego popiersiem*, wyd. August Bielowski (Lwów: Drukarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, nakładem Wojciecha Manieckiego, 1861).
- Rokosz Zebrzydowskiego. Materiały historyczne poprzedzone przedmową i rozprawą pod tytułem Konfederacja i rokosz w dawnym prawie państwowym polskim*, wyd. Alexander Rembowski (Warszawa: Świdziński, 1893).

Książki i monografie

- Augustyniak Urszula, *Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe: 1981).
- Barłowska Maria, „Amplifikacja retoryczna”, w: *Retoryka*, red. Piotr Wilczek, Maria Barłowska, Agnieszka Budzyńska-Daca (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008), 98–115.
- Barwicka Aleksandra, „Magnat-regalista Zygmunt Myszkowski w świetle pism politycznych z okresu rokoszu Zebrzydowskiego”, w: *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz (Kraków: Wydawnictwo Avalon, 2012), 297–310.
- Byliński Janusz, „Mikołaj Zebrzydowski, zasłużony rotmistrz królewski – niefortunny wódz rokoszu 1606–1608”, w: *Historia testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, nuntia vetustatis. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Włodzimierzowi Kaczorowskiemu*, red. Ewa Kozerska, Marek Maciejewski i Piotr Stec (Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2015), 291–348.
- Całek Anita, *Nowa teoria listu* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2019).
- Graff Tomasz, Wołyniec Bartłomiej, Wróbel Elżbieta Elena, *Mikołaj Zebrzydowski 1553–1620. Szkic biograficzny* (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2020).
- Guzowski Piotr, „Bernard Maciejowski i Mikołaj Zebrzydowski – biografie (prawie) równoległe”, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej*

Mikołaj Zebrzydowski (1553–1620) jako epistolograf

- w XVI–XVII wieku, red. Jerzy Urwanowicz (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003), 71–93.
- Korolko Mirosław, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny* (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1998).
- Maciszewski Jarema, *Wojna domowa w Polsce (1606–1609). Studium z dziejów walki przeciw kontrreformacji, cz. 1: Od Stężyca do Janowca* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1960).
- Okopień-Sławińska Aleksandra, „Amplificatio”, w: Michał Głowiński, Teresa Kostkiewiczowa, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński, *Słownik terminów literackich*, red. Janusz Sławiński (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989), 27.
- Ormanty Augustyn, *Wybrane epizody z życia i działalności Mikołaja Zebrzydowskiego (1553–1620)* (Kraków: Wydawnictwo Calvarianum, 2003).
- Pawłowska-Kubik Agnieszka, *Rokosz sandomierski 1606–1609. Rzeczpospolita na politycznym rozdrożu* (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2019).

Artykuły w czasopismach

- Augustyniak Urszula, „Racje i emocje w staropolskiej polityce”, *Przegląd Humanistyczny* 23/1 (1979): 57–68.
- Korolko Mirosław, „«Rola „retoryki» w piśmiennictwie polskim w wieku XVI (Przegląd badań i propozycje metodologiczne)”, *Przegląd Humanistyczny* 10/5 (1966): 17–34.
- Kowalska Danuta, „O stylu biblijnej prozy Mikołaja Reja (na podstawie «Psałterza Dawidowego)”, *Filologia Polska. Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego* 5 (2019): 209–223.
- Pawłowska-Kubik Agnieszka, „Pragmatyzm czy zdrada? Relacje pomiędzy przywódcami rokoszu sandomierskiego, Mikołajem Zebrzydowskim i Januszem Radziwiłłem, po klęsce pod Guzowem”, *Studia Historica Gedanensia* 12 (2021): 132–157.
- Płonka Mirosław, „Przedstawianie Mikołaja Zebrzydowskiego w literaturze pięknej i sztukach plastycznych”, *Folia Historica Cracoviensia* 26/2 (2020): 39–68.
- Ryś Jan, „Związki Mikołaja Zebrzydowskiego (1553–1620) z Krakowem”, *Studia Historyczne*, R. 29 (1986), z. 2: 181–193.
- Tygielski Wojciech, „Epistolografia staropolska jako źródło do badania mechanizmów politycznych”, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 33 (1988): 63–79.
- Wróbel Elżbieta Elena, „Bractwo pana wojewody”, *Folia Historica Cracoviensia* 12 (2006): 151–164.

